

KERAMOPLASTIKA U GRADSKOM MUZEJU VINKOVCI

UDK 904 (497.5) "652"

Primljeno/Received: 2003. 06. 04.

Prihvaćeno/Accepted: 2003. 09. 15.

Ivana Iskra-Janošić
HR 32100 Vinkovci
Gradski muzej Vinkovci
Trg bana J. Šokčevića 16

U Arheološkom odjelu Gradskog muzeja Vinkovci nalazi se manji broj keramoplastike, dopunjene novim nalazima. Općenito ova vrsta plastike nije temeljitije obrađena, što želimo ovom prigodom učiniti. Pojava keramoplastike vezana je za modu skulptorskoga izražaja u rimsko doba. Izrada božanstava, ljudskih i životinjskih likova imala je kulturna, vjerska i estetska obilježja. Budući da se skulptura radila od kamena ili metala nije bila dostupna širim slojevima, te počinje njena izrada od terakote. Za izradu keramoplastike koristili su se kalupi, često napravljeni po uzoru na kamenu ili metalni predložak. Izvedba je bila neminovno lošija, dok imamo pokušaje samostalnih majstorskih izvedbi u lokalnim radionicama. U prikazima su zastupljeni ljudski i životinjski likovi, a izrađivale su se figurice, polufigurice i aplikacije za posude i svjetiljke. U našoj zbirci nalazimo aplikaciju u obliku maske kao ukras na posudi, zatim tri aplikacije manjeg reljefnoga prizora (prednji dio glave mlade osobe, lik Ganimeda i ptica s gnijezdom). Od male skulpture sitne plastike sačuvala su se dvije glave Venere s tragovima bijele boje i jedna votivna figurica Venere, prednji dio glave mlade muškarca, glava skulpture Silena, te dvije figurice kokoši. Keramoplastika pronađena u Vinkovcima najvjerojatnije je djelo lokalnih majstora provincijskih radionica s područja Cibala i Murse. Na temelju same izrade, te analognih primjera našu terakotu možemo datirati u 2. i 3. st.

Ključne riječi: rimska keramoplastika, kalupi, aplikacije, skulptura, Vinkovci

Čovjek je uvijek imao potrebu za figuralnim izrazom, koristeći njemu poznate i dostupne materijale, a svrha izrade bila je višenamjenska. Prije svega je izrada božanskih, ljudskih i životinjskih likova imala kulturna, vjerska i estetska obilježja. Skulptura se prinosila kao dar u hramovima i kućnim svetištima, te prilagala u grobove. U svakodnevnom životu služila je kao ukras, uspomena na određenu osobu, dar ili igračka. Vremenom su se mijenjali materijali, ali su uvijek oni skuplji bili pristupačni bogatijim slojevima pučanstva, dok su se siromašni morali zadovoljiti njima prihvatljivim, jeftinijim materijalima. Skulptura koja je u rimsko doba bila u velikoj modi, kulturnog i profanog karaktera, izrađivala se u kamenu, mramoru i bronci, te nije bila

dostupna svim društvenim slojevima, pa je potrebu za skulpturom nadomjestila keramoplastika (Vikić-Belančić 1971b: 95-97).¹

Za izradu keramoplastike bili su potrebni kalupi, vrlo često rađeni po uzoru na kamenu ili metalnu skulpturu, pa je logično očekivati i lošiju kvalitetu. Izrađivale su se figurice, polufigurice, aplikacije za posude i svjetiljke. Među keramoplastikom nalazimo i kvalitetnije radove kojima su se iskazali talentirani domaći majstori, dok je većina ipak rustične izrade. Najčešće su se izrađivali kipovi božanstava, portreti i skulpture ljudi, tragične i komične maske, te razne životinje s osobito čestim prikazom ptica koje su možda imale apotropijsko ili simbolično značenje (D. Pinterović

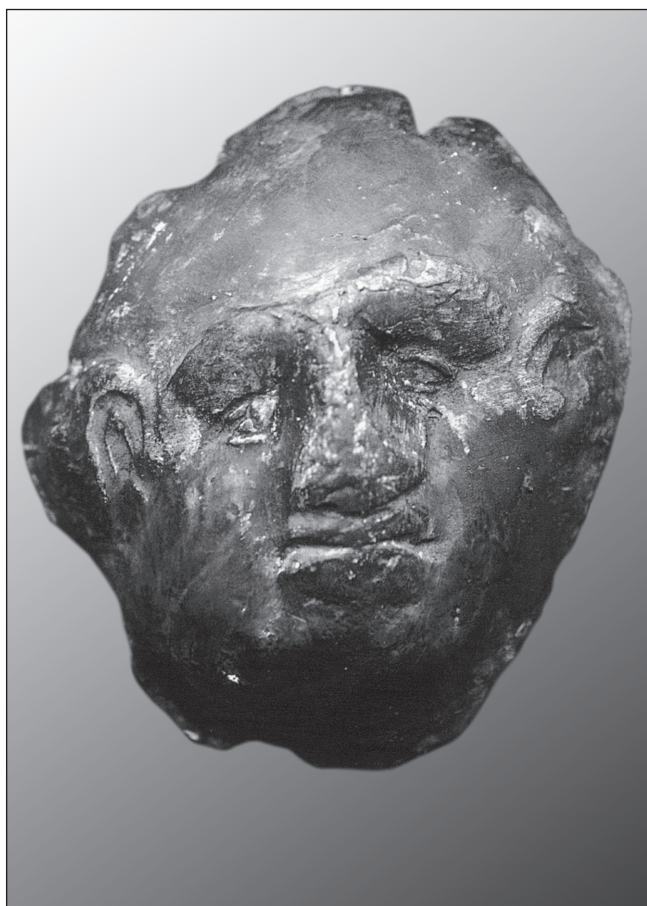
¹ Analogni primjeri keramoplastici daleko su više zastupljeni u bronci.

1973-1975: 67-68).² Uz poznate radionice u Petoviju, Sisciji, Mursi i Akvink koje su izrađivale keramoplastiku, a neke i terra sigillatu, zasigurno nalazimo takvu radionicu i u Cibalama.³ Radionica keramoplastike s najvećim brojem proizvoda dosada je pronađena u Sisku (Vikić-Belančić 1971a: 35-45) s ukupno 15 figurica. Budući da su Cibale bile jako keramičarsko središte s velikim brojem keramičarskih peći lociranih u radionička središta, moralo je biti i onih koje su proizvodile keramoplastiku i sigilatno posuđe (Iskra-Janošić 2001:106-116). Olga Brukner označila je jednu radionicu u Donjoj Panoniji kao radionicu X (Brukner 1981: 25-26), a njenu lokaciju pretpostavlja u Mursi,⁴ Cibalama ili Sirmiju. U prilog tvrdnji da se radionica nalazi u Cibalama idu nalazi kalupa (Hoffiller 1919: 190) za sigilatno posuđe (Vikić-Belančić 1970: T. VIII, 4), znatan broj proizvoda imitacije terra sigillate i posuda s antropomorfnim ukrasom. Posude su, obično se radilo o vrčevima, imale antropomorfnu profiliranu

stranu stijenke, tako da posuda s nutarnje strane nije bila glatka (Plesničar-Gec 1972: T. CCVI; grob 744). Aplicirani antropomorfnu ukrasi lijepili su se na gotovu posudu, pa je za to bila potrebna iskusna majstorska ruka.

Aplikacije

Raritetnim nalazima južnopanonskoga prostora pripada tragična maska crvenkaste boje inv. br. A-1107 koja je bila aplicirana na posudu. Veličina ovalne maske je d. 7,9 cm, š. 6,9 cm s osobito istaknutim širokim nosom. Iskopana je prilikom zaštitnih iskopavanja 1985. godine za upravnu zgradu Općine. Upravo je na tom prostoru ustanovljena keramičarska radionica sa stambeno-obrtničkim objektima (Iskra-Janošić 1993: 194). Aplicirani način ukrašavanja je dosta rijedak, pa je naš primjerak treći pronađen na prostoru južne Panonije, a datira se u 2. i početak 3. st.⁵

Sl. 1 Maska

Sl. 2 Žensko lice

² Među pticama dominiraju kokoš i pijetao.

³ U Cibalama je pronađeno 58 keramičarskih peći grupiranih u radionička središta.

⁴ Iz radionice u Mursi potječe jedan antefiks s likom carice Sabine pronađen u Cibalama. (Iskra-Janošić 1988: 115-118)

⁵ Druga dva nalaza potječu iz radionica Murse i Sirmija.

Kao aplikacija služila je i manja terakota ženskog lica inv. br. A-26 veličine 5,6 x 4,0 cm, oker boje (Iskra-Janošić 2002: 226). Budući da je stražnja strana glatka, morala je služiti za neki manji reljef od terakote. Lice je punašno s izraženim rubom očiju i razdijeljenom valovitom kosom. Usta su mala i puna, a čitavo lice podsjeća na kamenu glavu nadgrobnoga reljefa iz Murse (Pinterović: 1978; T. XLII/2), kao i na poprsje žene nadgrobnoga reljefa iz Rupotine (Cambì 2000: T. 119). Prema načinu kopiranja po uzoru na kamenu skulpturu, a osobito na frizuru, našu terakotu možemo datirati u 2. st. proizvedenu u lokalnoj radionici.

Sl. 3 *Ganimed*

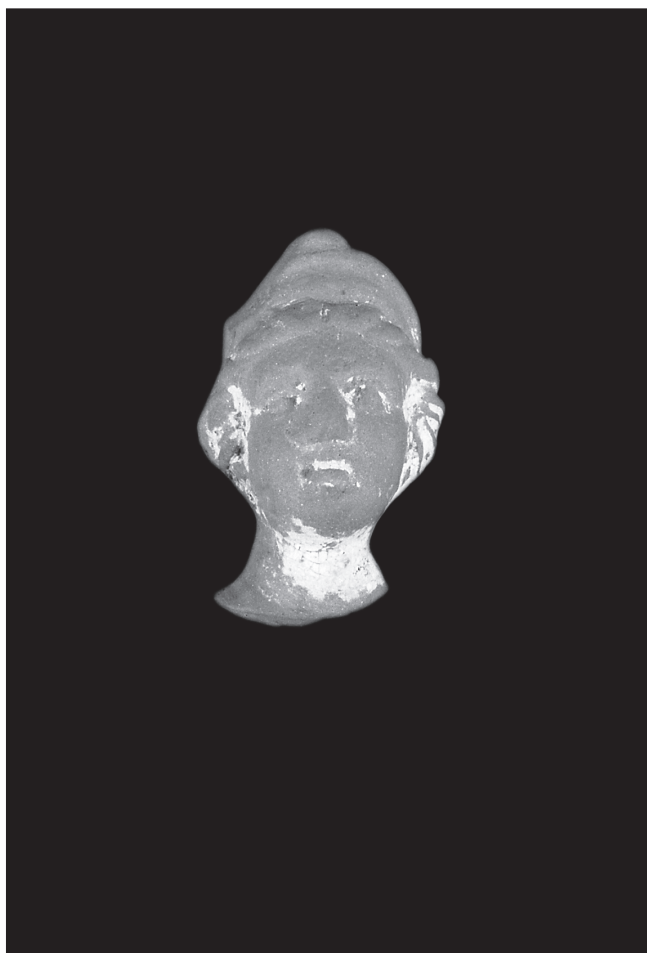
Prilikom zaštitnih iskopavanja za poslovnu zgradu »Cibalae banke« 1977./78. god. pronađena je manja terakota oker boje s likom oštećenog Ganimeda inv. br. A-3451 koja pripada manjem reljefu (Iskra-Janošić 2002: 228). Lik je prikazan blago nakošene glave prekrivenih ruku, a ukupna visina iznosi 7,8 cm. Nedostaju noge, kao i orao od kojega se sačuvao samo dio krila. Radi se o lokalnoj, dosta nevjешtoj izvedbi, a na temelju izvedbe lica možemo terakotu datirati u 2. st.

Skulptura

Sl. 4 *Venera*

Ostali nalazi keramoplastike pripadaju skulpturi među kojima se nalazi i votivna terakota Venere, stariji nalaz iz zbirke N. Jankovića. Sačuvan je gornji dio šupljega tijela kojem nedostaje podlaktica lijeve ruke. Venera je naga, a u lijevoj uzdignutoj ruci drži himation. Razdijeljena kosa u pravilnim valovima je začešljana, a na vrhu se nalazi dijamant (Brunšmid 1902: 74/57; Iskra-Janošić 2002: 224). Dobro pročišćena glina je oker boje inv. br. A-114, vis. 10,0 cm. Skulptura je dosta statična, a izraz lica arhaičan, što upućuje na lokalni proizvod 2. st. Skulptura pokazuje određenu sličnost u izvedbi s terakotom Venere iz Siska (Vikić-Belančić 1971a: T. I /2,2a) zbog uzdignutih ruku i arhaičnog izraza lica, ali je sisačka Venera bujnijih grudi, a uzdignutim rukama raširila je raspuštenu kosu. Iako ne pripada u bolje radove ipak je nešto kvalitetnije rađena od vinkovačke Venere. Iz Osijeka je sačuvan samo torzo nage Venere koja sliči navedenim primjercima, a osobito skulpturi iz Siska. Na temelju položaja sačuvanih nadlaktica očito je lijeva ruka bila podignuta i držala himation. (Pinterović 1978: T. LVI/3). Votivne skulpture Venere očito su rađene pod utjecajem galskih i porajnskih radionica.

Sl. 5 *Venera*

Glava Venere manje terakote pronađena je prilikom iskopavanja kanala u Ulici M. Gupca br.16 (Iskra-Janošić 2002: 225). Lice je punašno kao i usnice, oči bademaste. Valovita kosa obrubljena je pletenicom i na vrhu dijademom. Na terakoti su vidljivi ostaci bijele boje.⁶ Visina glave je 5,2 cm, inv. br. A-3450. Skulptura je kvalitetnije rađena, a proizvod je lokalne radionice 2. st.

Vrlo slična glava Venere, također male skulpture, pronađena je prilikom zaštitnih iskopavanja 1990. god. za objekt «Šokadija», Duga ulica 1, inv. br. A-2922. Visina glave je 4,9 cm, budući da se sačuvao samo mali dio vrata. Nježno lice ima izražajne oči s naglašenim obrvama. Valovita kosa je na sredini razdijeljena i skupljena u pundu. Preko glave ide pletenica i visoki dijadem. Glava je oker boje s tragovima bijeloga premaza. Iako su glave različite u detaljima, imaju zajednički pristup prikazu Venere kao i glave keramoplastike iz Murse koje je D. Pinterović objavila kao ženske glave (Pinterović 1978: T. LIV/1-4) smatrajući ih importom druge polovice 1. st. (Pinterović 1978: 119). Masovnija pojava ovih figurica koje predstavljaju

Sl. 6 *Venera*

božicu Veneru očito je bila omiljena, te se proizvodila u lokalnim radionicama za masovniju uporabu u 2. st.

Većoj skulpturi od terakote pripada prednji dio glave mladog muškarca. Skulptura je pronađena prilikom zaštitnih iskopavanja za kotlovnice Pošte 1990. god. Glava je oker boje fine fature, visine 8 cm, širine 5 cm, inv. br. A-1677. Ako bismo uzeli u obzir klasični kanon onda bi visina skulpture iznosila oko 40 cm. Lice je ovalno i fino oblikovano, a na bademastim očima vidljive su zjenice i kapci. Nos je pravilan, a usne male i punašne. Na vratu su dva ureza koji pokazuju njegovu punoću. Čelo je vrlo visoko bez tragova kose ili nekog pokrivala, a sačuvano je samo lijevo uho. Ono što je ostalo od skulpture, nažalost ne daje nam mogućnost detaljnije determinacije. Na temelju izrade lica možemo skulpturu datirati u 2.-3. st.

Osobito kvalitetan rad predstavlja glava Silena. Čitava skulptura je vrlo izražajno umjetničko djelo. Glava je pronađena prilikom zaštitnih iskopavanja Na-Ma/Vinkovci 1977. god., oker je boje, v.7,9 cm, š. 6,9 cm, pr. glave 5 cm, inv. br. A-1684. Izraz lica je

⁶ Bijelo obojena terakota po svoj prilici trebala je stvarati dojam kamene plastike.

⁷ Prikaz Silena nalazimo potpuno ćelavog ali i s kosom.

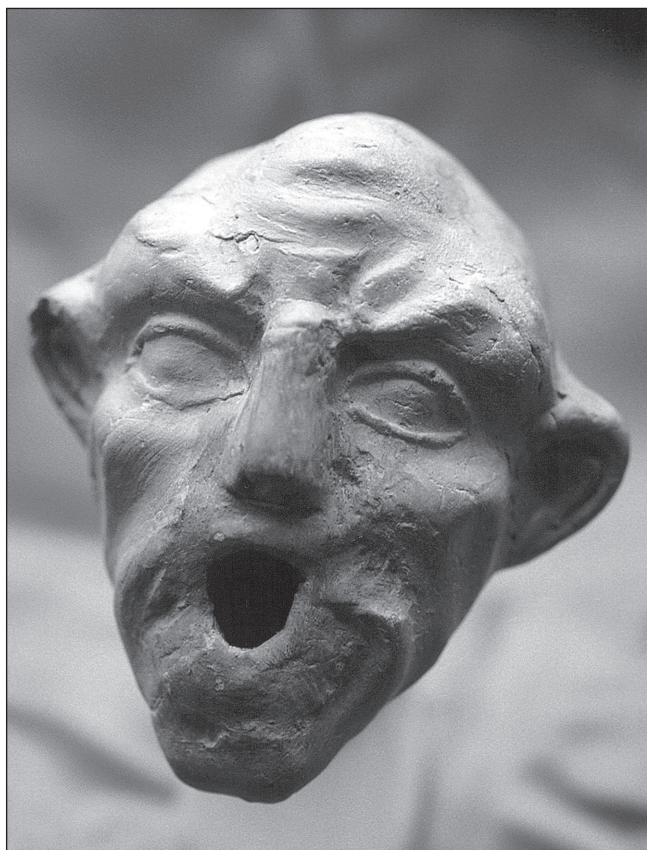
Sl. 7 Lice mladog muškarca

zapravo zastrašujući s otvorenim ustima iz kojih se osjeća krik. Jagodice su kroz to naglašene, a iznad bademastih očiju obrve su namrštene kao i čelo okrugle glave bez kose.⁷ Uši su široke i praktično izlaze sa strane glave (Brunšmid 1914: 227). Ukupan dojam dočarava nadnaravno, zastrašujuće biće, koje svojim izrazom pokušava izazvati strah. Prema načinu izrade očiju možemo glavu datirati u 2. st. lokalne radionice, vrlo darovitoga majstora.

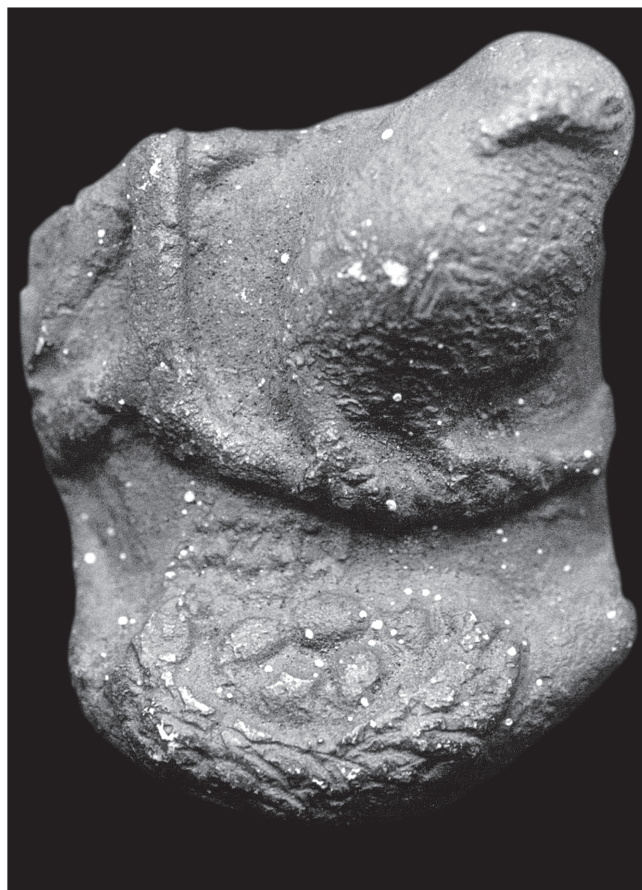
Prikaz životinja

Dio reljefa od terakote iz zbirke M. Medvedovića predstavlja pticu koja sjedi na grani, a ispod nje je gnijezdo ispletено od šiba u kojem se nalazi pet jaja (Dimitrijević 1979: 178; T. 23/7). Veličina ulomka 5,1 x 3,0 cm, inv. br. A -2010, tamnije oker boje. Terakota je lošije fature, ali pripada boljim provincijalnim radovima 2.-3. st.

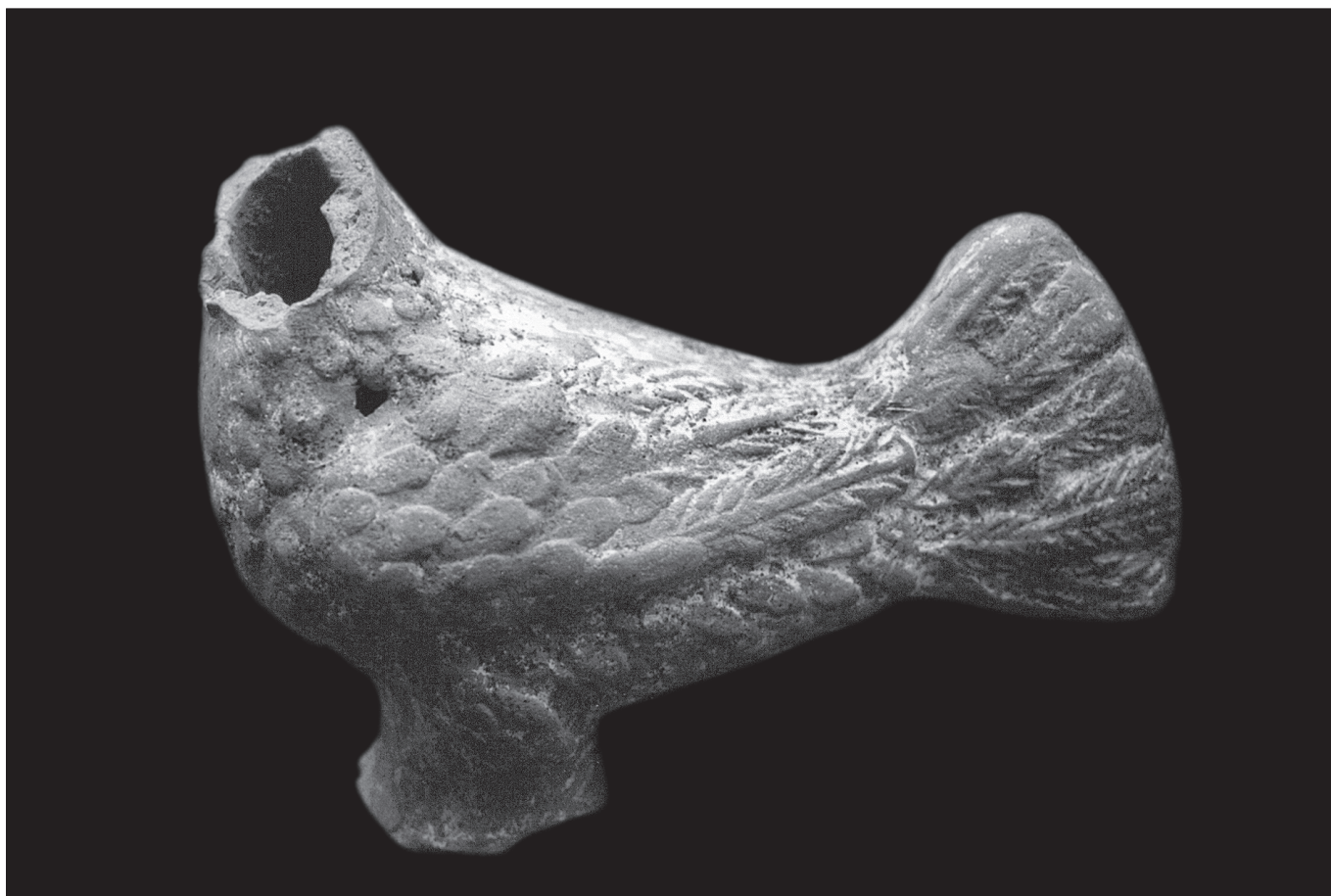
Među životinjama očito su ptice imale posebno značenje, o čemu smo govorili, a među nalazima terakote imamo i dvije terakote kokoši. Bolje sačuvanoj kokoši nedostaje glava dok je postolje na kojem je stajala neznatno oštećeno, te se vidi samo gornji dio nogu. Terakota je oker boje s tragovima bijelog premaza, inv. br. A 1683, d. 9 cm, v. 6,9 cm, š. 5 cm, pronađena je prilikom zaštitnih iskopavanja 1977. god. za robnu kuću Na-Ma. Krila su priljubljena uz tijelo

Sl. 8 Glava Silena

Sl. 9 Sova na grani

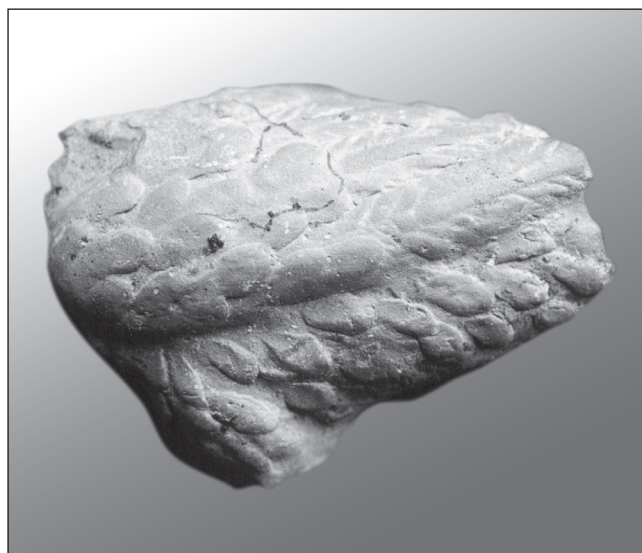

Sl. 10 Kokoš

s naglašenim perjem kao i na lepezastom repu. Slični prikazi kokoši pronađeni su u dječjim grobovima u Viminaciju (Premk 1995: 148; 9-10) ali po svoj prilici nisu bili posebne namjene u grobu (Zotović 1986; 41-55) što bi potvrdilo i naši nalazi pronađeni unutar stambene arhitekture. Temeljem komparativnih nalaza terakotu kokoši možemo datirati u 2. st. kao proizvod lokalnih radionica.

Ulomak tijela kokoši s vidljivim priljubljenim krilom. Ulomak je ciglasto crvene boje, d. 6,2 cm, v. 4,2 cm, inv. br. A-1682. Ulomak je rađen u istom kalupu kao i prethodna terakota kokoši lokalne radionice 2. st.

S obzirom na velike količine arheološkoga materijala koji je pronađen prilikom zaštitnih arheoloških radova na području Cibala, smatramo da je ovo zapravo mali broj keramoplastike što karakterizira općenito nalaze skulpture i epigrafskih spomenika. Svakako je na broj nalaza utjecalo i višestoljetno pljačkanje nalaza i njihovo otuđivanje s ovoga prostora. Ono što karakterizira keramoplastiku s područja Cibala je svakako lokalna proizvodnja uz postojanje vrlo talentiranih majstora koji su bili kadri izraditi i prava umjetnička djela.

Sl. 11 Ulomak kokoši

POPIS LITERATURE

- Brukner 1981 O. Brukner: *Rimska keramika u jugoslovenskom delu Provincije Donje Panonije*. Dissertationes et Monographiae, sv. 24, Beograd 1981, 9-128
- Brunšmid 1902 J. Brunšmid: Colonia Aurelia Cibalae-Vinkovci u staro doba. Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, n.s. 6, Zagreb 1902, 55-166
- Brunšmid 1914 J. Brunšmid: Antikni figuralni predmeti u hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu. Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, n.s. 13, Zagreb 1914, 207-268
- Cambi 2000 N. Cambi: *Imago animi — Antički portret u Hrvatskoj*. Zagreb 2000, 7-425
- Dimitrijević 1979 S. Dimitrijević: Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla. Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata, Vinkovci 1979, 133-268
- Hoffiller 1919 V. Hoffiller: Spomenici rimskog lončarskog obrta u Vinkovcima. Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, n.s. 14, Zagreb 1919, 186-172
- Iskra-Janošić 1988 I. Iskra-Janošić: Vinkovački antifiks. Godišnjak Ogranka Matice Hrvatske Vinkovci, sv. 11, Vinkovci 1988, 115-118
- Iskra-Janošić 1993 I. Iskra-Janošić: Keramičke radionice u urbanoj strukturi Cibala. Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 16, Zagreb 1993, 193-201
- Iskra-Janošić 2001 I. Iskra-Janošić: *Urbanizacija Cibala i razvoj keramičarskih središta*. Zagreb-Vinkovci 2001, 5-180
- Iskra-Janošić 2002 I. Iskra-Janošić: Iz kolijevke rimskih careva - Vinkovci u svijetu arheologije. Vinkovci-Zagreb 2002, 123-158
- Nardelli 1991 B. Nardelli: Le terracotte figurate del Museo Archeologico di Venezia provenienti da Zara. Diadora, sv. 13, Zadar 1991, 43-54
- Pinterović 1948 D. Pinterović: Rimski grob od opeke. Osječki zbornik, 2-3, Osijek 1948, 25-36
- Pinterović 1973-1975 D. Pinterović: Ostaci rimskih kuća i kućanstava u Osijeku. Osječki zbornik, 14-15, Osijek 1973-1975, 57-123
- Pinterović 1978 D. Pinterović: *Mursa i njeno područje u antičko doba*. Osijek 1978, 13-168
- Plesničar-Gec 1972 Lj. Plesničar-Gec: *Severno Emonsko grobišče*. Ljubljana 1972, 9-272
- Premk 1994-1995 A. Premk: Terra-Cotta Animal-Figurines from Viminacium. Starinar 65-66, Beograd 1994/95, 143-154
- Tadin 1979 Lj. Tadin: *Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije*. Fontes Archaeologiae Iugoslaviae, 1, Beograd 1979, 7-46
- Veličković 1957 M. Veličković: Katalog grčkih i rimskih terakota. Beograd 1957, 51-61
- Vikić-Belančić 1970 B. Vikić-Belančić: Beitrag zur Problematik der keramischen Werkstätten im Südpannonien in der römischen Kaiserzeit. Archaeologia Iugoslavica 12, Beograd 1970, 29-45
- Vikić-Belančić 1971a B. Vikić-Belančić: Beilage zum Studium der Koroplastik auf dem Gebiete von Siscia. Archaeologia Iugoslavica, 12, Beograd 1971, 35-45
- Vikić-Belančić 1971b B. Vikić-Belančić: Karakter rimske keramike južne Panonije i problematika tipologije i kronologije. Materijali 8, Zenica 1971, 91-111
- Zotović 1986 Lj. Zotović: Južne nekropole Viminacija i pogrebni obredi. Viminacium 1, Požarevac 1986, 41-61

SUMMARY

POTTERY SCULPTURES IN THE VINKOVCI MUNICIPAL MUSEUM

Key words: Roman pottery sculpture, moulds, applications, sculpture, Vinkovci

In order to achieve figural expression, man used any obtainable material. There were many possible purposes of that activity. The figurines of deities, men and animals had primarily cult, religious and aesthetical character. The sculptures were offered at temples and house sanctuaries, as well as in graves. In everyday life those sculptures served as decoration, souvenir of a specific person, gift or a toy. The materials of which sculptures were made changed in time. However, the poor had to settle for acceptable, cheaper materials, like terracotta.

Pottery sculptures were produced in moulds that were often made after the stone or metal prototypes, but were of significantly lower quality. The repertoire included figurines, reliefs, applied ornaments for pottery vessels, and lamps. There were also some works of the higher quality made by gifted local masters. Most of the sculptures were figures of deities, portraits and figures of men, tragic and comic masks, and different animals. The birds were especially frequent, perhaps because they had some religious or symbolic meaning. Beside known workshops which produced figurines, and some of them even *terra sigillata* pottery, which existed in *Poetovio*, *Siscia*, *Mursa* and *Aquincum*, such workshop must have also been located in *Cibalae*. The large number of pottery kilns grouped in workshop centers was in fact the pottery industry of *Cibalae*. Some of those workshops produced *terra sigillata* pottery as well as pottery figurines, which is

indicated by discovered moulds, *terra sigillata* pottery and locally produced pottery sculptures.

Some of those are the tragic mask (Fig. 1) that was applied to a vessel, the face of a young woman (Fig. 2) which was part of a small relief with flat backside, as well as the damaged figure of Ganymede (Fig. 3).

Unfortunately, the sculptures were only partially preserved like two similar small heads of Venus (Fig. 5 and 6) with diadem in her hair, one of which still bears traces of white paint. Rather rustical votive figurine of Venus (Fig. 4) is also damaged in the lower part of the hollow body. Only face and one ear remain of very fine sculpture of a young man (Fig. 7) which unfortunately cannot be determined. One of the finest examples of the pottery sculpture is a bold head of Silenus (Fig. 8) with frightening face expression and mouth wide open into a scream.

A good example of the animal representations is a vessel decoration representing an owl standing on a branch with a nest below it (Fig. 9). There is also an almost whole hen and a fragment of a hen that were produced in the same mould (Fig. 10 and 11). The better preserved hen still bears the traces of white color.

The pottery sculpture is not so frequently found in *Cibalae*, considering the large number of rescue excavations. However, one must bear in mind that the archaeological heritage of *Cibalae* has been systematically robbed and destroyed for centuries. The examples discussed in this paper were produced in local workshops, many of which were located probably in *Cibalae*. All pieces were produced in the 2nd and 3rd century.

Translated by H. Potrebica